

فصلنامه جهان نوین

No 2, 2019, P 1-20

سال دوم، شماره ششم، تابستان ۱۳۹۸، صص ۲۰-۱

(ISSN) : 2645 - 3479

شماره شایا: (۳۴۷۹ - ۲۶۴۵)

مدیریت راهبردی و اقتصاد مقاومتی از دیدگاه قرآن، ائمه معصومین (ع) و مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)

مهتاب عشقی عراقی^۱

چکیده

بر اساس آیات قرآنی داشتن اقتصاد مقاومتی همانند اقتصاد قوام‌بخش، ضروری و لازم جامعه اسلامی است. جامعه اسلامی نه تنها باید دارای اقتصادی سالم و شکوفا و قوام‌بخش باشد، بلکه باید دارای اقتصاد مقاومتی باشد که آن را از دشمنان حفظ کرده و اجازه ندهد تا جامعه در برابر دشمنان خوار شود. در این مقاله در پی پاسخ به این سؤالات هستیم که امام علی (ع) با تولیدات اقتصادی، خود را از دیگران بی‌نیاز می‌کردند؟ امام علی (ع) با فعالیت اقتصادی خود، ارتباط اجتماعی مردم را اصلاح و استحکام می‌بخشیدند؟ آیا دسترسی به اقتصاد مقاومتی دور انتظار خواهد بود؟ روش تحقیق از نوع توصیفی و کتابخانه‌ای است که از منابع مختلف از قبیل کتب و مقالات مربوطه و بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، قرآن و نهج‌البلاغه برای گردآوری اطلاعات استفاده شده است. نتایج نشان می‌دهد که با توجه به آموزه‌های اقتصادی سالم، مهم‌ترین محور برای گرداندن چرخ اقتصادی سالم به‌ویژه در موقعیت تحریم و فشار دشمنان جامعه عمل پوشاندن به رفتار اقتصادی قرآنی و روایی اهل‌بیت (ع) است در اقتصاد مقاومتی باید تولید سالم و سازنده، حلال مدنظر قرار گیرد و از اسراف در تولید دوری شود زیرا وقتی تولید سالم باشد و مطابق با آیات و روایات اجرا شود چشم واقع‌بین به اجناس و اقلام بیگانگان دوخته نمی‌شود در بعد مصرف اقتصاد مقاومتی در قالب دوری از اسراف و تجمل‌پرستی مطرح می‌شود و همچنین در طی این تحقیق مشخص می‌گردد که؛ امام علی (ع) ضمن دفاع از اصول و موازین دین مبین اسلام از فعالیت اقتصادی در مسیر احیا و آبادانی جامعه دریغ نکرد و با کار و تولید استعداد مردم را شکوفا و مزارع و باغ‌های متعددی را احیا و آباد کرد.

کلیدواژه: اقتصاد مقاومتی، جهاد، خوداتکایی، تولید داخلی

۱. مدرس دانشگاه علمی کاربردی جهاد دانشگاهی و پیام نور استان مرکزی، ایران mahtab.eshghiaraghi@gmail.com

مقدمه

آموزه‌های اقتصادی قرآن همچون سایر آموزه‌های قرآن کریم ابعاد زندگی انسان را فراگرفته است و خطوط اصلی روابط اقتصادی و حقوق اقتصادی افراد را تبیین نموده است. بر اساس آیات قرآنی داشتن اقتصاد مقاومتی همانند اقتصاد قوام‌بخش، ضروری و لازم جامعه اسلامی است. جامعه اسلامی نه تنها باید دارای اقتصادی سالم و شکوفا و قوام‌بخش باشد، بلکه باید دارای اقتصاد مقاومتی باشد که آن را از دشمنان حفظ کرده و اجازه ندهد تا جامعه در برابر دشمنان خوار شود (علاءالدین، ۱۳۹۷). اقتصاد مقاومتی به‌عنوان یک نظریه درجایی مطرح می‌شود که هدف، غلبه بر نیروهای تهدیدکننده و تحریم‌کننده یک نظام باشد و می‌تواند در راستای کاهش وابستگی‌ها، تأکید بر مزیت‌ها و افزایش تولید داخلی باهدف خوداتکایی بهره‌برداری گردد. اقتصاد مقاومتی در بعد تولید به حمایت از تولیدات داخلی توجه دارد و حمایت از تولید ملی حمایت از بخش درون‌زای اقتصادی جامعه است و این راهکاری در بعد تولید است. قرن حاضر قرن تقابل و زورآزمایی تمدن‌ها در عرصه دانائی، حکمت و ایدئولوژی است. اگر در گذشته نه‌چندان دور قدرت مادی و پیشرفت صنعتی کشورها، به‌عنوان مهم‌ترین عامل برتری، محسوب می‌شد و اگر در زمان‌های دورتر، قدرت زور و اسلحه در برخورد بین تمدن‌ها، عاملی تعیین‌کننده بود، امروزه برتری علم، خرد، ابتکار عمل و به‌طورکلی، قدرت تدبیر امور حال و آینده است که حرف اول را در مناسبات بین‌المللی می‌زند. لذا می‌توان گفت که با ظهور انقلاب اسلامی ایران، شکل جدیدی از حکومت در دنیا پدیدار شد که مبنای سازگاری با قطب استکبار را نداشته و به مبارزه با استکبار پرداخت. ظهور چنین حکومتی آن‌هم در منطقه خاورمیانه که از لحاظ اقتصادی و ژئوپلیتیکی دارای اهمیت بسیار است، باعث شد که نظام استکبار جهانی با تمام قوا به مبارزه با انقلاب برخیزد. با پایان یافتن جنگ و عدم پیروزی استکبار در زمینه‌های نظامی، تهاجمات به عرصه‌های دیگر کشیده شد. یکی از این عرصه‌ها که خصوصاً در سال‌های اخیر با تهاجمات گسترده همراه بوده است "عرصه اقتصادی" است؛ بنابراین انقلاب اسلامی به اقتضای زمان مکلف به نوآوری و نظریه‌پردازی و الگوسازی و مدیریت در عرصه‌های جدید اقتصادی است. (حمیدی سولا، ۱۳۹۵)

در آیات قرآن بیان شده که انسان باید در آبادانی زمین بکوشد و با کار و عمل، تولیداتی داشته و بر ثروت خود و جامعه بیفزاید و بخشی را انفاق کند. این آبادانی شامل تغییر در خلقت برخی از امور نیز می‌شود؛ زیرا با تغییر است که می‌توان آن را برای استفاده یا استفاده بهتر به کار گرفت. پس از استفاده نیز می‌بایست به‌گونه‌ای عمل کرد که نه تنها آسیبی به محیط‌زیست آبی و خاکی وارد نشود، بلکه قابل بازیافت بوده و در اشکال دیگر مورد بهره‌گیری قرار گیرد تا نه تنها ثروت از دست نرود، بلکه به شکلی دیگر در چرخه اقتصادی باقی بماند.

«فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ؛ پس هر وقت (از کاری) فراغت یافتی (برای کار جدید) خود را به تعب انداز». (انشرح،

در این میان، تأکیدات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) که خود برگرفته از قرآن و عترت بوده می‌تواند به‌عنوان یک اصل و یک راهبرد و خط‌مشی مهم در این حرکت عظیم اقتصادی و در جهت پدید آمدن اقتصاد مقاومتی کارا به‌عنوان یک واقعیتی که باید محقق شود به کار گرفته شود.

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) با آگاهی کامل از جنگ اقتصادی دشمن و اهداف آن‌ها از تشدید فشارها و تحریم‌ها علیه ایران همواره تلاش کردند، به ارائه برنامه‌ها و الگوهای مناسب جهت مقابله با این فشارها بپردازند. با توجه به تشدید فشارها و تحریم‌های دشمنان در سال‌های اخیر آنچه بیش‌ازپیش در سخنان مقام معظم رهبری به‌ویژه در ماه مبارک رمضان ۹۱ بر آن تأکید شده، بحث «اقتصاد مقاومتی» است. ایشان بر این باورند که یکی از راه‌های گذر از مقطع حساس و سرنوشت‌ساز کنونی، جدی گرفتن اقتصاد مقاومتی است. اینک این مقاله "به بررسی و دسته‌بندی منویات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در موضوع اقتصاد مقاومتی می‌پردازد که با توجه به شرایط خاص اقتصادی کشور و توجه ویژه چند سال اخیر معظم له به این مقوله مهم درباره مسائل اقتصادی و ضرورت نگاه پندآموزانه به این موضوع بسیار حیاتی و قابل‌اعتنا، لازم و حساس و مهم است".

اولین مؤلفه اقتصاد مقاومتی بر اساس نهج‌البلاغه، بحث کار و تلاش هست.

امام علی (ع) می‌فرمایند:

لِلْمُؤْمِنِ ثَلَاثُ سَاعَاتٍ: فِسَاعَةٌ يُنَاجِي فِيهَا رَبَّهُ وَ سَاعَةٌ يَرْمُ مَعَاشَهُ، وَ سَاعَةٌ يُخَلِّي بَيْنَ نَفْسِهِ وَ بَيْنَ لَدَنِّهَا فِيمَا يَجِلُّ وَ يَجْمَلُّ

زندگی مؤمن سه قسم است. در یک قسمت به عبادت و مناجات با خدا می‌پردازد، در قسمت دیگر به تأمین امور معاش خود می‌رسد و در قسمت دیگر، از لذت‌های زیبا و حلال استفاده می‌کند. (نهج‌البلاغه، حکمت ۳۹۰)

آیا تولید محصولات بی‌کیفیت و نامرغوب که موجب از دست رفتن بازارهای داخلی و خارجی می‌شود، عمل در جهت سخن رسول گرامی اسلام و پسند الهی است؟ بنابراین سعی در جهت دستیابی به اقتصاد مقاومتی، حرکت در مسیر محبوبیت خدای تعالی است. امام علی (ع) می‌فرماید:

لَا تَطْلُبُ سُرْعَةَ الْعَمَلِ وَ اطْلُبْ تَجْوِيدَهُ؛ فَإِنَّ النَّاسَ لَا يَسْأَلُونَ فِي «كَمْ فَرَعٌ مِنَ الْعَمَلِ بَلْ يَسْأَلُونَ عَنْ جَوْدَةِ صَنْعَتِهِ:

به دنبال سرعت در انجام دادن کار مباش، بلکه کیفیت خوب محصول را بجوی، چه آنکه مردم نمی‌پرسند در چند روزبه انجام رساند، بلکه در پی کیفیت محصول‌اند. (موضوعه الإمام علی بن ابی‌طالب، الری شهری، ج ۴،

ص ۱۷۷)

اگر چنین طرز تفکری در صنعت و کشاورزی و بخش‌های خدماتی و غیره حاکم شود که هرکسی به کیفیت کار و محصولش بیندیشد و تلاش و تدبیر کند تا آن را ارتقا ببخشد، آیا دسترسی به اقتصاد مقاومتی دور انتظار خواهد بود؟

مروری بر ادبیات و پیشینه تحقیق

اقتصاد مقاومتی اصطلاحی است که اولین بار مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در ۱۶ شهریورماه سال ۱۳۸۹ در دیدار با جمعی از کارآفرینان سراسر کشور وارد ادبیات سیاسی و اقتصادی کشور نمود. با توجه به این‌که اکثر مطالبی که در بحث اقتصاد مقاومتی مطرح شده به‌صورت سخنرانی بوده و کمتر مقاله‌ای تحت این عنوان نگاشته شده است لذا تنها یک مقاله با عنوان اقتصاد مقاومتی از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) توسط سید حسین میر معزی نگاشته شده که نگاهی اجمالی به سخنان مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) پیرامون این موضوع دارد؛ و همچنین یک ماه گذشته کتابی با عنوان اقتصاد مقاومتی، زمینه‌ها - راهکارها توسط عباسعلی اختری نگاشته شده است که مباحث بیان‌شده در آن با مطالب این تحقیق متفاوت است. دکتر محمدباقر صدر در کتاب "اقتصاد ما"، مباحث اقتصادی را به دودسته تقسیم کرده است: "علم اقتصاد" و "نظام اقتصادی"، وی علم اقتصاد را به‌طور خلاصه؛ مبانی نظری و روابط علت و معلولی این علم می‌داند و آن را این‌گونه تعریف می‌کند:

علم اقتصاد عبارت از علمی است که حیات اقتصادی پدیده‌ها و جلوه‌های اقتصادی آن‌ها را تفسیر کرده و ارتباط آن‌ها را با عناصر و عوامل حاکم، بیان می‌دارد. این علم، پس از انقلاب صنعتی به معنای جدید خود، شکل گرفت و تاریخچه و سابقه آن به تقریباً ۴ قرن پیش بازمی‌گردد. (یخکشی، ۱۳۸۲، صص ۳۲-۱۲)

طبق تعریف مندرج در کتاب "اقتصاد ما"

"نظام اقتصادی"، عبارت از اسلوبی است که جامعه ترجیح می‌دهد در حیات اقتصادی و حل معضلات عملی خویش از آن پیروی کند. این دو جنبه یعنی؛ "اقتصاد علمی" و "نظام اقتصادی"، در بعضی موارد آن‌چنان با یکدیگر مخلوط و ممزوج می‌گردند که تشخیص حیطه آن‌ها از یکدیگر مشکل می‌گردد. لذا ضروری است خصوصیات هریک از این دو جنبه (جنبه علمی و جنبه سیستمی) مورد مطالعه بیشتر قرار گیرد که در این مقاله نمی‌گنجد. (همان، ص ۸). لذا طی سال‌های گذشته، مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در فرموده‌های خود، بارها بر مسأله «جهاد اقتصادی» و «جنگ اقتصادی» و اقتصاد مقاومتی - که دشمنان در راستای مقابله با پیشرفت‌های جمهوری اسلامی ایران در پیش گرفته‌اند - تأکید و راهکارهای مقابله با آن را نیز بارها گوشزد کرده‌اند و حتی در نام‌گذاری‌هایشان برای سال‌ها نیز این موضوع را مدنظر قرار داده‌اند، به‌گونه‌ای که می‌بینیم در سال‌های اخیر، سالی را به نام سال حرکت به سمت اصلاح الگوی مصرف، سال پس‌از آن همت مضاعف، کار مضاعف و پس‌از آن را سال جهاد اقتصادی نام‌گذاری فرمودند به‌طوری‌که حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در این بخش از سخنان خود ابتدا دلیل انتخاب نام «جهاد اقتصادی» برای سال ۹۰ را بیان کردند و افزودند: "اگرچه در کشور کارهای اساسی و ضروری باید انجام شود اما صاحب‌نظران معتقدند یکی از

مسائل دارای فوریت و اهمیت بیشتر در این برهه از زمان، مسائل اقتصادی و حرکت جهاد گونه در این عرصه است زیرا اگر نظام اسلامی توانایی خود را در حل مشکلات اقتصادی به دنیا و همه ملت‌ها نشان دهد، این موضوع در پیشرفت کشور و عزت ملت ایران تأثیر بسیار زیادی خواهد داشت. " (بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در جمع زوار امام هشتم، ۱۳۹۰)

اصول مهم در حوزه اقتصاد مقاومتی از دیدگاه قرآن و روایات و مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)

الف. توزیع عادلانه ثروت

یکی از مهم‌ترین اصول اقتصاد مقاومتی، توزیع عادلانه ثروت جامعه است. هر جامعه‌ای دارای ثروت‌های خدادادی از زمین، آب، خاک، جنگل، گیاهان، جانوران، معادن و کانی‌ها و مانند آن‌هاست که بشر در تولید آن‌ها نقشی نداشته است. این‌ها ثروت‌های خدادادی و نعمت‌های الهی است که همگان در آن سهیم‌اند و هیچ تفاوتی میان کسی با کسی نیست. از همین رو در حوزه انفال، همگان از حقوق برابر برخوردار هستند و کسی نمی‌تواند آن را به نفع خود یا گروه و جناح و حزبی مصادره کند. خداوند در آیات قرآن یکی از مهم‌ترین مسئولیت‌های رهبران جامعه را توزیع عادلانه ثروت‌های خدادادی معرفی کرده است. (سوره انفال، آیه ۱؛ سوره حشر، آیه ۷) البته انفال می‌تواند شامل بخشی دیگر از ثروت‌ها مانند ثروت و اموال تولید انسانی نیز باشد که به هر طریقی در اختیار جامعه قرار گرفته است. در این‌گونه اموال همگان برابرند و هیچ‌کس حق اولویتی ندارد؛ بنابراین، بر دولت و رهبران جامعه است تا منابع ملی چون نفت و گاز و یا ثروت به‌دست‌آمده از آن‌ها را به‌طور مساوی در اختیار جامعه قرار دهند. در این صورت است که اقتصادی مقاومتی می‌تواند شکل گیرد، زیرا همه جامعه در عمل اقتصادی مشارکت فعال خواهند داشت.

«ما أَفَاءَ اللَّهِ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبَى وَ الْيَتَامَى وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَ مَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ مَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ؛ آنچه را خداوند از اهل آبادی‌ها به رسولش بازگرداند، پس برای خدا و برای رسول و برای خویشاوندان و یتیمان و مستمندان و درراه ماندگان است تا (این اموال) تنها میان ثروتمندان شما در گردش نباشد و آنچه پیامبر برای شما آورده، بگیرید و آنچه شما را از آن بازداشته، ترک کنید و از خدا پروا کنید که خداوند، سخت کیفر است.» (حشر/ ۷)

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ؛ (ای رسول ما) امت از تو حکم انفال را سؤال کنند (غنایمی که بدون جنگ از دشمنان به دست مسلمانان آید و زمین‌های خراب بی‌مالک، معادن، بیشه‌ها، فراز کوه‌ها، کف رودها، ارث کسی که وارث ندارد، قطایع ملوک، خلاصه ثروتی که بی‌رنج مردم حاصل شود) جواب ده که انفال مخصوص خدا و رسول است (که رسول و جانشینانش به هر کس و هر قدر صلاح دانند ببخشند) پس شما

مؤمنان باید از خدا بترسید و در رضایت و مسالمت و اتحاد بین خودتان بکوشید و خدا و رسول او را اطاعت کنید اگر اهل ایمانید». (انفال/۱)

ب. کار اقتصادی و ارزش افزوده

البته ثروت به تنهایی نمی‌تواند تولید ثروت کند مگر آنکه عمل اقتصادی در کنار آن باشد. از همین رو در آموزه‌های قرآنی بر عنصر کار تأکید شده است. از نظر قرآن اصولاً انسان یکی از مهم‌ترین مسئولیت‌ها و تکالیفی که به‌عنوان انسان بر عهده دارد، کار کردن است. آیات بسیاری بر نقش کلیدی کار در تولید ثروت و کسب نعمت و افزایش قدرت اقتصادی بشر تأکید دارد. خداوند در آیات قرآنی بیان می‌کند که هر آنچه نیاز بشر برای فعالیت اقتصادی است در اختیار بشر قرار داده شده است. این انسان است که باید با کار و فعالیت اقتصادی آن منابع را برای بهره‌گیری بهتر و آسان‌تر تغییر دهد. (نحل/۱۴؛ جاثیه/۱۲؛ جمعه/۱۰؛ ملک/۱۵)

«هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ؛ او آن خدایی است که زمین را برای شما نرم و هموار گردانید پس شما در پست و بلندی‌های آن حرکت کنید و از روزی او خورید و بدانید که) بازگشت همه خلائق به سوی اوست». (ملک/۱۵)

«وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِنَاكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلًا مَدِيدًا وَنَسْتَنْجِجُوهَا مِنْ مَوَاقِرِهَا وَتَرْى الْأَنْجَارَ فِيهَا جَارًا مُخْرَجًا مِنْ مَوْجِهَا فَتَأْكُلُونَ مِنْهَا عَطْرًا وَأَنْتُمْ لَا تَذَكَّرُونَ؛ و هم او خدایی است که دریا را برای شما مسخر کرد تا از گوشت تروتازه (ماهیان حلال) آن تغذیه کنید و از زیورهای آن (مانند درّ و مرجان) استخراج کرده و تن را بیارابید و کشتی‌ها را در آن روان بینی که سینه آب را می‌شکافند (تا به تجارت و سفر رفته) و تا از فضل خدا روزی طلبید و باشد که شکر خدا به جای آرید». (نحل/۱۴)

«اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَتَلْتَبِطُوا مِنْ فَرْقِهِ وَتَرْى عِظَابَ الْبَحْرِ مَوْجًا كَالْجِبَالِ مَدِيدًا وَأَنْتُمْ لَا تَذَكَّرُونَ؛ خدا دریا را مسخر گردانید تا کشتی به امر او (آسان) در آب جاری شود و از آن (به تجارت و سفر) از فضل خدا (روزی) طلبید و باشد که شکر نعمتش به جای آرید». (جاثیه/۱۲)

«فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ؛ پس آنگاه که نماز پایان یافت (بعد از ظهر جمعه باز در پی کسب و کار خود رفته و) روی زمین منتشر شوید و از فضل و کرم خدا (روزی) طلبید و یاد خدا بسیار کنید تا مگر رستگار و سعادت‌مند گردید». (سوره جمعه، آیه ۱۰)

بنابراین، آنچه در اقتصاد مقاومتی به‌عنوان یک اصل باید مورد توجه قرار گیرد، کار و عمل اقتصادی است تا آن ثروت و منابع خدادادی به یک کالا تبدیل شود که ارزش افزوده آن بیشتر از پیش باشد؛ بنابراین، خام‌فروشی نفت یا معادن و کانی‌های دیگر، نمی‌تواند یک عمل اقتصادی در چارچوب اقتصاد مقاومتی باشد، بلکه باید با تغییراتی که بشر در آن انجام می‌دهد و با کار و عمل اقتصادی، آن را تبدیل به کالایی بهتر و گران‌تر کند و این‌گونه بر ثروت جامعه می‌افزاید. (کرم لو، ۱۳۹۳)

ب. عدالت خدماتی در توزیع

پس از آنکه ثروت خدادادی باکار اقتصادی به کالایی باارزش افزوده تبدیل شد، باید در توزیع و در مرحله خدمات نیز عدالت رعایت شود. بر همین اساس اموری چون مراعات در توزین بسیار مورد تأکید قرار می‌گیرد؛ زیرا مراعات وزن و پیمانانه در هنگام خرید و فروش که یک عمل خدماتی در حوزه اقتصاد است می‌تواند عدالت را تأمین کند و جلوی ظلم و ستم را بگیرد. (رحمان / ۹؛ حدید/ ۲۵)

از نظر آموزه‌های قرآنی اگر عدالت توزیعی در هنگام خدمات مراعات نشود، اقتصاد از درون دچار فروپاشی می‌شود و جامعه در نهایت دچار رکود اقتصادی و تورم و مانند آن می‌شود و زمینه رشد و شکوفایی آن سلب شده و دیگر نمی‌تواند اقتصاد قوام‌بخشی داشته باشد چه رسد که بتواند در برابر مشکلاتی چون جنگ و تحریم‌های اقتصادی مقاومت کند و جلو حملات اقتصادی دشمن را بگیرد.

«لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ؛ ما رسولان خود را با دلایل روشن فرستادیم و با آن‌ها کتاب (آسمانی) و میزان (شناسایی حق از باطل و قوانین عادلانه) نازل کردیم تا مردم قیام به عدالت کنند؛ و آهن را نازل کردیم که در آن نیروی شدید و منافی برای مردم است تا خداوند بداند چه کسی او و رسولانش را یاری می‌کند بی‌آنکه او را ببینند؛ خداوند قوی و شکست‌ناپذیر است!» (حدید/ ۲۵)

«وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ؛ و هر چیز را به ترازوی عدل و انصاف بسنجید و هیچ در میزان کم‌فروشی و نادرستی مکنید.» (رحمان / ۹)

ت. گردش آزاد ثروت

از دیگر اصول اقتصاد قوام‌بخش و مقاوم، گردش آزاد ثروت است. در حقیقت ثروتی که در اختیار جامعه است باید به گونه‌ای باشد که در اختیار همه جامعه قرار گیرد و همواره در جریان و گردش باشد؛ گردش ثروت از نوع انفالی و یا ارزش‌افزوده‌ای که پس از کار اقتصادی به دست می‌آید، می‌تواند شادابی اقتصادی را به دنبال داشته باشد؛ زیرا همگان احساس نقش کرده و خود را مسئول در برابر اقتصاد دانسته و برای افزایش آن تلاش و کار می‌کنند. (توبه / ۳۴؛ حشر / ۷)

«ما أفاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ؛ آنچه را خداوند از اهل آبادی‌ها به رسولش بازگرداند، پس برای خدا و برای رسول و برای خویشاوندان و یتیمان و مستمندان و در راه ماندگان است تا (این اموال) تنها میان ثروتمندان شما در گردش نباشد و آنچه پیامبر برای شما آورده، بگیرید و آنچه شمارا از آن بازداشته، ترک کنید و از خدا پروا کنید که خداوند، سخت کیفر است.» (حشر / ۷)

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ يَكْفُرُ عَنْ ذَهَبٍ وَالْفِضَّةِ وَلَا يَنْفَعُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید!

بسیاری از دانشمندان و راهبان، (با سوءاستفاده از موقعیت خود)، اموال مردم را به ناحق می‌خورند و آنان را از راه خدا بازمی‌دارند و کسانی که طلا و نقره می‌اندوزند و آن را در راه خدا انفاق نمی‌کنند، پس آنان را به عذابی دردناک، بشارت بده!» (توبه/۳۴)

ث. خوداتکایی

از اصول دیگر اقتصاد مقاومتی، خوداتکایی است. جامعه باید به داشته‌های خوداتکا کند؛ زیرا هر جامعه‌ای در هر منطقه جغرافیایی که شکل گیرد، دارای منابعی است که می‌تواند به آن بسنده کرده و به شکوفایی برسد؛ در حقیقت خداوند زمین را به گونه‌ای قرار داده که انسان بتواند به سادگی نیازهای اقتصادی خود را برآورده سازد. خودکفایی اقتصادی با خوداتکایی شکل می‌گیرد. البته ممکن است که جامعه از برخی از نعمت‌ها محروم باشد، ولی آنچه نیاز ابتدایی بشر است در هر منطقه تأمین می‌شود. وقتی اقتصاد به خودکفایی برسد آن زمان دیگر تحت تأثیر فشارهای اقتصادی شکست نمی‌خورد و می‌تواند دوام بیابد و حتی در فرآیندی به نیازهای خودپاسخی درخور دهد و اقتصاد خود را بازسازی کند و به شکلی بهبود بخشد.

«وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيَّ بَشَرًا مِنْ شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعَغَلْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ؛ و آنها خدا را آن گونه که باید، نشناختند که گفتند: خدا بر هیچ کس از بشر کتابی نفرستاده. بگو: کتاب توراتی را که موسی آورد و در آن نور (علم) و هدایت خلق بود چه کسی بر او فرستاد که شما آیات آن را در اوراق نگاهشته، بعضی را آشکار می‌نمایید و بسیاری را پنهان می‌دارید و آنچه را شما و پدرانتان نمی‌دانستید به شما آموختند؟ بگو: خداست (که رسول و کتاب فرستد)، سپس آن‌ها را بگذار تا به بازیچه خود فروروند». (انعام/۹۱)

اسلام انسان‌ها را به سوی قطع وابستگی و نیازمندی‌های سلطه پذیرانه به دیگران فرامی‌خواند و در این خصوص امام علی (ع) می‌فرماید: «پوششگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی»
«آنگاه که فرد و جامعه‌ای مورد لطف الهی قرار گیرد، خداوند توفیق خوداتکایی و خودکفایی به آن‌ها عنایت می‌کند».

ج. قناعت

بر پایه اصل پیشین باید به اصل قناعت نیز توجه داد. اصولاً قناعت به معنای بسنده کردن به داشته‌های خود است. اگر جامعه به داشته‌های خود بسنده کند می‌تواند بی‌هیچ ترسی اقتصاد خود را حفظ کرده و مقاوم سازد. اقتصاد داشتن مایه اعتدال، بی‌نیازی، تنگ دشت نشدن، مانع فقر و مایه نجات می‌شود. امام علی (ع) فرموده است:

«إِقْنَعِ بِمَا أَوْتِيَتْهُ حِفْءًا عَلَيْكَ الْحَسَابُ؛ به آنچه داده شدی قناعت ورز تا حساب روز قیامت بر تو سبک و آسان گردد». (میزان الحکمه. ج ۸. ص ۲۸۳ ° ۲۸۲)

«مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوفِيَ إِلَيْهِمْ أَعْمَالُهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُنْخَسُونَ أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَ حَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَ بَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ؛ کسانی که زندگی دنیا و زیور آن را بخواهند، [مزد] کارهایشان را در دنیا به طور کامل به آنان می‌دهیم و به آنان در آنجا کم داده نخواهد شد. اینان کسانی هستند که در آخرت جز آتش برایشان نخواهد بود و آنچه در دنیا، کرده‌اند به هدررفته و آنچه انجام می‌داده‌اند، باطل شده است.» (هود/ ۱۵ و ۱۶)

پیامبر (ص) می‌فرماید:

«ما عالٍ مَنْ اِقْتَصَدَ؛ هرکسی میانه‌روی کند محتاج نشود.»

چ. مصرف بهینه

مصرف بهینه از دیگر اصول اقتصاد مقاومتی است. اینکه چنان مصرف کند که نیازها را به درستی برآورده کرده و ثروت و کالا را حفظ کند. در آیات قرآنی به این اصول اخیر در چارچوب پرهیز از تبذیر و اسراف اشاره شده است. (اعراف / ۳۱؛ اسراء/ ۲۶؛ فرقان/ ۶۷)

«وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا؛ و آنان هستند که هنگام انفاق (به مسکینان) اسراف نکرده و بخل هم نورزند، بلکه احسان آن‌ها در حد میانه و اعتدال باشد.» (فرقان / ۶۷)

«وَأَتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تَبْذِرْ تَبْذِيرًا؛ و (ای رسول ما) تو خود حقوق خویشاوندان و ارحام خود را ادا کن و نیز فقیران و رهگذران بیچاره را به حق خودشان برسان و هرگز (در کارها) اسراف روا مدار.» (اسراء / ۲۶)

ارکان اقتصاد مقاومتی در سیره معصومین^(ع) به شرح ذیل است:

الف. تلاش اقتصادی از منظر امام حسن مجتبی^(ع)

امام حسن مجتبی^(ع) در رابطه با تلاش اقتصادی و حدود روزی آن فرمود: «در طلب (روزی) چنان مکوش که کوشش بر تو چیره گردد (و همه وقت و توانت را بگیرد) و بر تقدیر اعتماد نکن، مانند اعتماد کسی که (کارها) را وانهاده است، زیرا که طلب روزی بیشتر سنت و اعتدال در کسب عفت است و عفت روزی هیچ روزی‌ای را از بین نمی‌برد و آزمندی و حرص زدن، هیچ زیادتی را جذب نمی‌کند، زیرا که روزی تقسیم شده است و حرص و روزی موجب افتادن در گناهان است.»

امام حسن مجتبی^(ع) فرمود:

«وَاعْمَلْ لِلدُّنْيَاكَ كَأَنَّكَ تَعِيشُ أَبَدًا، وَاعْمَلْ لِآخِرَتِكَ كَأَنَّكَ تَمُوتُ غَدًا؛ برای دنیایت چنان کارکن که گویا برای همیشه [در این دنیا] خواهی بود؛ و برای آخرت [نیز چنان] سعی و تلاش کن که گویا فردا از دنیا خواهی رفت.» (تحف العقول، ص ۴۰۸، ح ۲۰)

ب. فعالیت‌های حلال اقتصادی از منظر امام حسین^(ع)

امام حسین بن علی (ع)، سیدالشهدا (ع) کشاورز بود، مانند پدرش علی (ع)، البته یک کشاورز ثروتمند که خودش عرق هم می ریخت و شخم می زد و می کاشت و می بخشید و از این ثروت در راه هدایت خلق استفاده می کرد. به طور مشخص امام حسین (ع) متولی باغ‌های موقوفه حضرت امیرالمؤمنین (ع) در کوفه و مدینه بود. حضرت سیدالشهدا (ع) از یتیم استفاده می کردند و حتی در برخی زمین‌های اطراف مدینه مزرعه‌هایی داشتند که تولید و زراعت را در زندگی ایشان برجسته کرده بود؛ از این جهت که حضرت علی (ع) این زمین‌ها را آباد کرده بودند و در اختیار ائمه بعدی قرار داده بودند که هم خود و هم نیازمندان را تأمین کنند. حضرت سیدالشهدا (ع) برای هدایت افراد بشر حتی از مال خود که پرسود هم بوده است می بخشیدند. در نظام اقتصادی معصومان از جمله امام حسین (ع) انباشت ثروت به شدت نکوهش شده و چنین عملی را به عذابی سخت بشارت داده است. از این رو، یکی از مهم‌ترین وظایف حاکم اسلامی چرخه تولید و رشد اقتصادی و توزیع ثروت را برای همه شهروندان میسر سازد و از انباشت ثروت و امکانات عمومی در دست عده‌ای خاص جلوگیری کند. در متون دینی به ویژه در کلام امام حسین (ع) اهمیت مبانی و اصول اقتصادی به عنوان اساس و بن‌مایه‌های هرگونه فعالیت‌های اقتصادی به خوبی نمایان است. بر اساس تعالیم حسینی باور به خدای یگانه، اصل خدا مالکی، باور به معاد و رستاخیز، فقر و جودی بشر و اصولی چون اصل عدالت اجتماعی، اصل آزادی اقتصادی و نفی انباشت ثروت، به عنوان مبانی نظری اقتصادی از مصادیق بنیانی و زیرساخت‌های تحقق اقتصادی سالم و پویا است. رفتار حضرت سیدالشهدا (ع) نشان‌دهنده چگونگی توانایی برای آبادسازی دنیا به دور از طلب دنیاست و ایشان به این وسیله به الگویی برای اعصار پس از خود تبدیل شد و او راه ساختن جامعه آرمانی را به انسان می‌آموزد لزوم توجه جدی به اقتصاد سالم در زندگی و بهره بردن از فعالیت‌های حلال اقتصادی به اندازه‌ای در مکتب الهی امام حسین (ع) مورد اهتمام است که وقتی در روز عاشورا در مورد عدم پذیرش حقانیت امام از جانب دشمنانش از ایشان سؤال می‌شود امام حسین (ع) پاسخ می‌دهند (مرادی دولت‌آبادی، ۱۳۹۳).

«مَلَيْتَ بَطُونَكُمْ مِنَ الْحَرَامِ؛ شکم‌های آن‌ها از حرام پر شده است».

روشن است شکمی که به فرموده امام مملو از حرام است ره‌آورد فعالیت ناسالم اقتصادی است. آن‌چنان اقتصادی که پی‌آمدش شخص را وادار می‌کند در برابر ولی خدا قد علم کند و در نهایت وی را به سوی نا انسانی‌ترین اقدامات سوق دهد.

اقتصاد در قرآن

آیاتی از قرآن که در آن‌ها کلمه «اقتصاد» به معنای میانه‌روی کاررفته است.

«وَ إِذَا عَشَيْتُمْ مَوِجَ كَالظَّلَلِ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ وَ مَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ؛ و چون موج دریا همانند ابرهای سایه‌افکن آن‌ها را فرو پوشد خدا را می‌خوانند درحالی‌که اعتقاد و دعا را برای او خالص سازند، ولی همین‌که آن‌ها را به سوی ساحل نجات آورد، فقط برخی از آنان

میان‌رو هستند (و در همان حال توحیدی باقی‌اند)؛ و نشانه‌های ما را جز هر خائن عهدشکن و ناسپاس انکار نمی‌کند». (لقمان/۳۲)

«ثُمَّ أَوْزَنَّا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ يُذْنِ اللَّهُ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ؛ آنگاه (پس از آن پیمبران سلف) ما آن خاندان را که از بندگان خود برگزیدیم (رسول خاتم و آلش صلی الله علیه و آله را) وارث علم قرآن گردانیدیم. باز هم بعضی از آن‌ها (فرزندان او) به نفس خود ظلم کردند و بعضی راه عدل پیمودند و برخی به هر عمل خیر (باجان و دل) به دستور حق سبقت‌گیرند. این رتبه در حقیقت همان فضل بزرگ (و عطای بی‌منتهای الهی) است». (فاطر/۳۲)

«وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أَنْزَلْنَا إِلَيْهِمْ مِنَ الرِّبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ؛ و چنانچه آن‌ها به دستور تورات و انجیل خودشان و قرآنی که از سوی پروردگارشان به‌سوی آن‌ها نازل شده قیام می‌کردند البته به هرگونه نعمت از بالا و پایین برخوردار می‌شدند، (لیکن) برخی از آنان مردمی میان‌رو و معتدل و بسیاری از آن‌ها بسی زشت‌کار و بدعمل‌اند». (مائده/۶۶)

توصیه‌های اقتصادی در قرآن

وفای به عقود و معاملات یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أَحَلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةَ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُشْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُجَلَّى الصَّيْدِ وَ أَنْتُمْ حُرْمٌ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به پیمان‌ها و قراردادهای خود (پیمان‌هایتان با خود مانند نذر و عهد و قسم و با مردم مانند عقود و قراردادهای دیگر و با خداوند مانند التزام به احکام دین که از آن جمله التزام به حرمت برخی از اشیاء است) وفا کنید. (مائده/۱)

اقتصاد مقاومتی در نهج البلاغه

اولین مؤلفه اقتصاد مقاومتی بر اساس نهج البلاغه، بحث کار و تلاش هست که متأسفانه تا حدودی فرهنگ کسالت، بی‌حرکی و تنبلی در جامعه هست که از دیدگاه حضرت علی (ع)، فقر اقتصادی معلول این‌هاست. دومین راهکارها اقتصاد مقاومتی، بحث تولید هست که از معادن و منابع طبیعی که در شهرستان اراک هست بایستی جهت تولید بیشتر سرمایه‌گذاری در این زمینه استفاده کنیم. سومین راهکار، توزیع عادلانه فرصت‌ها و امکانات است که متأسفانه در بعضی جاها تبعیض خیلی راحت اتفاق می‌افتد که بایستی بین همه مردم توزیع منابع و امکانات عادلانه باشد. چهارمین راهکار در بحث اقتصاد مقاومتی، مبارزه با فساد و اخلال گران نظام اقتصادی است مثلاً بایستی با بحث قاچاق کالا که باعث ورشکستگی تولید داخل می‌شود. به شدت برخورد شود. پنجمین راهکار، فضای اشتغال سالم و مولد برای تولید ملی بایستی برای تولیدکنندگان از لحاظ امنیت شغلی و... فراهم شود.

در نامه ۵۳ نهج البلاغه آمده است: «ثُمَّ اسْتَوْصِ بِالْتُّجَّارِ وَ ذَوِي الصَّنَاعَاتِ وَ أَوْصِ بِهِمْ خَيْرًا؛ نیکی به بازرگانان و صنعتگران را بر خود بپذیر و سفارش کردن به نیکویی»

در این فراز از نامه ۵۳ نهج البلاغه امام علی علیه‌السلام به مالک سفارش می‌کند بدنه اقتصادی جامعه را که بازرگانان و صنعتگران هستند مورد توجه قرار دهد امام اینان را سه دسته معرفی می‌کند: «الْمُقِيمِ مِنْهُمْ وَ

الْمُضْطَرِّبِ بِمَالِهِ وَالْمُتَرَفِّقِ بِيَدَيْهِ؛ چه آنان که در یکجا مقیم هستند و چه آنان که با سرمایه خود به این سو و آن سو می‌روند و چه آنان که با دسترنج خود چیزی فراهم می‌آورند»

این سخن امام در جامعه کنونی ما فروشندگان و مغازه‌داران خرده‌فروش و عمده‌فروش و بازرگانان و متصدیان صادرات و واردات جنس و صنعتگران خرد و کلان را دربرمی‌گیرد. از این رو در حاکمیت دین همه بدنه دولت موظف به رعایت حقوق فعالان اقتصادی هستند. امام علی علیه‌السلام در ادامه کلام نورانی خود نامه ۵۳ علت توجه ویژه به فعالان اقتصادی را چنین برمی‌شمارند: «فَأِنَّهُمْ مَوَادُّ الْمَنَافِعِ وَ أَسْبَابُ الْمَرَافِقِ وَ جَلَابِهَا مِنَ الْمَبَاعِدِ وَ الْمَطَارِحِ فِي بَرْكٍ وَ بَحْرِكٍ وَ سَهْلِكَ وَ جَبَلِكَ وَ حَيْثُ لَا يَلْتَمِسُ النَّاسُ لِمَوَاضِعِهَا وَ لَا يَجْتَرِئُونَ عَلَيْهَا؛ زیرا آنان مایه منفعت‌اند و اسباب آسایش جامعه را فراهم می‌سازند و سودها را از سرزمین‌های دوردست در خشکی و دریا، زمین هموار و ناهموار، از مناطقی که مردم در آنجا گرد نیابند و جرأت رفتن به آنجا را ندارند، به سوی مملکت تو می‌آورند»

فعالان اقتصادی به تعبیر امام علی (ع) سه دست آورد مهم دارند: منفعت رسانی، آسایش و رفاه، سودآوری. همین دست آورد با توجه به سختی کار و ریسک بالای آن برای توجه ویژه دولت به آنان کفایت می‌کند چراکه رونق اقتصادی و رفاه در هر جامعه‌ای زیربنای اقتصاد پویاست و جامعه را در مقابل بحران‌های اقتصادی مقاوم می‌سازد.

از جمله مبانی مهم اقتصاد مقاومتی جایگاه زهد در ساختار اقتصاد است. امام علی (ع) در نامه ۲۷ به فرماندار مصر محمد بن ابی بکر می‌فرماید: «وَ اعْلَمُوا عِبَادَ اللَّهِ أَنَّ الْمُتَّقِينَ ذَهَبُوا بِعَاجِلِ الدُّنْيَا وَ أَجَلَ الْآخِرَةِ فَشَارَكُوا أَهْلَ الدُّنْيَا فِي دُنْيَاهُمْ وَ لَمْ يُشَارِكُوهُمْ أَهْلَ الدُّنْيَا فِي آخِرَتِهِمْ؛

در این قسمت امام اهل دنیا و آخرت را در استفاده از دنیا شریک می‌دانند ولی برای اهل آخرت یک ویژگی قائل می‌شوند و آن استفاده اهل آخرت از نعمات الهی در آخرت است. این ویژگی همان نظام ساختاری دین است که در قرآن نیز به آن با جمله «وَ لَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا» آنها بعد از اشاره به آخرت پرداخته شده است امام پس از این جملات می‌فرماید: «سَكَنُوا الدُّنْيَا بِأَفْضَلِ مَا سَكَنْتَ وَ أَكَلُوا بِأَفْضَلِ مَا أَكَلْتَ فَحَظُّوا مِنَ الدُّنْيَا بِمَا حَظُّوا بِهِ الْمُتَرَفُّونَ وَ أَخَذُوا مِنْهَا مَا أَخَذَهُ الْجَبَابِرَةُ الْمُتَكَبِّرُونَ» این جملات امام نیاز انسان‌های مؤمن به رفاه را مورد تأکید قرار می‌دهد کما اینکه امام سجاد علیه‌السلام نیز در دعای خود به درگاه الهی می‌فرماید: «اللَّهُمَّ اسْأَلِكَ الرِّفَاهِيَّةَ فِي الْمَعِيشَةِ» لذا دولت‌های اسلامی باید به رفاه و معیشت انسان‌های دین‌دار توجه نمایند. لذا اقتصاد مقاومتی هیچ مناسبتی با ریاضت اقتصادی ندارد؛ اما در ادامه امام می‌فرماید «ثُمَّ انْقَلَبُوا عَنْهَا بِالزَّادِ الْمُبْلَغِ وَ الْمَتَجَرِّ الرَّابِحِ أَصَابُوا لَدَّةَ زُهْدِ الدُّنْيَا فِي دُنْيَاهُمْ» امام در اینجا نقش اساسی زهد را بیان نموده‌اند چراکه می‌فرمایند گرچه اهل دنیا و آخرت در دنیا شریک‌اند اما اهل آخرت با زهد در دنیا همان دنیای زودگذر را مایه تجارت پرسود خود قرار می‌دهند؛ اما زهد چیست؟ چگونه می‌توان زهد را با این جملات جمع کرد؟

امام در خطبه ۸۱ می‌فرماید: **أَيُّهَا النَّاسُ الزَّهَادَةُ قِصْرُ الْأَمَلِ وَالشُّكْرُ عِنْدَ النَّعْمِ وَ التَّوَرُّعُ عِنْدَ الْمَحَارِمِ**؛ آرزوی دست‌یافتنی و شکر نعمات الهی و دوری از گناهان مصادیق زهد است لذا با توجه به دیگر آموزه‌های اسلامی می‌توان زهد را بی‌میلی به دنیا دانست نه فقر. لذا در اقتصاد مقاومتی یکی از پایه‌های اساسی در کنار ایجاد رفاه اقتصادی ایجاد روحیه و فرهنگ دنیا‌گریزی است. البته منظور از دنیا‌گریزی بی‌میل شدن به دنیا و تجملات آن است و این با وظیفه دولت در ایجاد رفاه قابل جمع است زیرا رفاه اقتصادی تجمل‌گرایی و به دست آوردن مظاهر دنیا به هر قیمتی نیست بلکه برخورداری از امکانات مناسب برای زندگی است. لذا با گسترش فرهنگ زهد می‌توان در مقابل بحران‌های اقتصادی مقاومت کرد چراکه انسان زاهد چون آرزوهای بلند ندارد به آنچه اکنون می‌تواند برسد راضی است و چون شاکر است از نعمات الهی درست استفاده می‌کند و چون اهل معصیت نیست برای به دست آوردن رفاه هر حرامی مانند مخالفت با امام زمان خویش را مرتکب نمی‌شود. از مهم‌ترین شاخصه‌های اقتصاد مقاومتی اقتدار حاکمیتی علی‌الخصوص در حیطه‌های نظامی است امام علی (ع) در نامه ۵۱ نهج‌البلاغه خطاب به یکی از کارگزاران اقتصادی خود که عازم منطقه‌ای برای جمع‌آوری خراج و مالیات است می‌نویسد: «و لَا تَمَسَّنَّ مَالَ أَحَدٍ مِنَ النَّاسِ مُصَلِّاً وَ لَا مُعَاهِدٍ إِلَّا أَنْ تَجِدُوهُا فَرَساً أَوْ سِلَاحاً يُغْدِي بِهٖ عَلَى أَهْلِ الْإِسْلَامِ، فَإِنَّهٗ لَا يَنْبَغِي لِلْمُسْلِمِ أَنْ يَدَعَ ذَلِكَ فِي أَيْدِي أَعْدَاءِ الْإِسْلَامِ فَيَكُونُ شَوْكَةً عَلَيْهِ؛ در این فراز امام دستور می‌دهند به اموال هیچ‌کس از مردم دست‌نزنید چه مسلمان و چه ذمی که در پناه اسلام زندگی می‌کند مگر تجهیزات نظامی که با آن بتوانند به مسلمانان یورش برد. (صمیمی و همکاران، ۱۳۹۵)

اقتصاد مقاومتی در سیره امام علی (ع)

بامطالعه سیره علوی (ع) درمی‌یابیم که یکی از ابعاد زندگی امام علی (ع) موضوع اقتصاد مقاومتی بوده است و حضرت با تأکید و توصیه‌های متعدد بر این چهار رکن اساسی توانستند بر دشمنان پیروز شوند و این پیروزی می‌تواند درس مهمی برای کشور و جامعه ما باشد.

فعالیت اقتصادی امام علی (ع)

امام علی (ع) اهل کار و کوشش و فعالیت‌های اقتصادی بود. بیشتر فعالیت‌های اقتصادی آن امام در دوره خلفا، و در منطقه یثع صورت گرفته است. یثع، منطقه‌ای در ۱۶۵ کیلومتری غرب مدینه، در ساحل دریای سرخ است که آن را به دلیل وجود چشمه‌های فراوان به این نام نامیده‌اند. پس از تقسیم این منطقه، زمینی هم نصیب امام علی (ع) شد. آن امام در این زمین چاهی حفر کرد که آب فراوانی از آن جوشید. چنان‌که نقل شده است، آن بخشی از این منطقه که امام علی (ع) خریده بود. پیش‌تر به هر کس که واگذار می‌شد، به دلیل وزش بادهای شدید و وجود سختی‌های فراوان، آن را رها می‌کرد، ولی امام آن زمین را خرید و سختی‌های کار کردن در آن، هرگز ایشان را از تلاش باز نداشت. امام در منطقه یثع، حدود صد حلقه چاه حفر، و نخلستان‌های فراوانی را آباد کرد. (تاریخ المدینه المنوره به نقل از دانشنامه امام علی (ع): ۲۵۵/۷)

یکی دیگر از شغل‌هایی که امام علی (ع) تصدی آن را بر عهده داشت، قضاوت بود. در اسلام، قضاوت از مشکل‌ترین و حساس‌ترین مشاغل است. صاحب این شغل علاوه بر پارسایی باید از دانش وسیعی برخوردار

باشد. پیامبر گرامی اسلام (ص) قضاوت را براننده علی (ع) می‌دانست و می‌فرمود: «بهترین و داناترین و ماهرترین شما در امر قضاوت، علی (ع) است».

علی (ع) با دانش و تقوای خویش، در زمان پیامبر اکرم (ص) خلفا و هنگام خلافت خود، به قضاوت‌های حقوقی میان مردم می‌پرداخت. شخصیت قضایی امام، همواره مورد توجه مردم، تاریخ‌نگاران و اندیشمندان بوده است (کشف الیقین فی فضائل امیر المؤمنین (ع)، درگاهی: ۴۳)

امام علی (ع) در طول عمر خویش، علاوه بر رسالت زمامداری و امامت به، کارهای زراعت و باغبانی می‌پرداخت و درآمد آن را صرف فقرا و یتیمان و اقشار پایین جامعه می‌کرد. ایشان در مورد اهمیت و ارزش کار و تلاش می‌فرماید: کشیدن سنگ‌های گران از قله‌های کوه، نزد من از کشیدن منت دیگران محبوب‌تر است. مردم به من می‌گویند: کار برای تو عیب است و حال آنکه عیب آن است که انسان دست سؤال نزد مردم دراز کند. (محمدی، ۱۳۸۶)

حیات اقتصادی جامعه باکار و تلاش از منظر امام علی (ع)

در احادیث زیادی نیز به مسائل اقتصادی اشاره شده است که یکی از اصلی‌ترین این مسائل قناعت و دوری از زیاده‌خواهی است.

امام علی (ع)

«الْمَنِيَّةُ وَالْاِدْبِيَّةُ، التَّقْلُّ وَلَا التَّوَسُّلُ؛ مرگ آری، زبونی هرگز، فقر آری، وابستگی هرگز!» (نهج البلاغه، ۱۳۷۹: ۳۹۶)

و دررواست دیگر می‌فرمایند:

«مَنْ لَمْ يَصْبِرْ عَلَى كَدِّهِ صَبَرَ عَلَى الْاِفْلَاسِ؛ فرد و جامعه‌ای که نتواند حیات اقتصادی و اجتماعی خود را از کار و تلاش سامان دهد سرانجام پذیرای تهیدستی و فقر و نابسامانی خواهد شد.»
«تَعَرَّضُوا لِلتَّجَارَاتِ فَإِنَّ لَكُمْ فِيهَا غِنًى عَمَّا فِي أَيْدِي النَّاسِ وَإِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ يُحِبُّ الْمُحْتَرِفَ الْأَمِينُ؛ دست به انواع بازرگانی بزنید که تجارت‌ها عامل بی‌نیازی شما از اموال مردم است، و خداوند شخص صاحب حرفه درستکار را دوست دارد.» (وسائل الشیعه، ۱۳۶۷: ۳۶۵/۶)

سیره عملی و امام علی (ع)، همواره بر پایه کار و تلاش و دوری از تنبلی و بیکاری بوده است، چنان‌که نقل شده، از کسالت و تنبلی دوری می‌جستند و اهل عمل و کار بودند و مردم را به کار و کوشش دعوت می‌کردند و آن‌ها را از بی‌حوصلگی و تن‌آسایی که موجب فقر و تهیدستی است، بر حذر می‌داشتند. (مجله پگاه حوزه سوم دی‌ماه ۱۳۹۰ شماره ۳۱۷)

امیرمومنان علی (ع) فرمودند:

«الْكَسَلُ يُفْسِدُ الْآخِرَةَ؛ بیکاری و سستی و تنبلی آخرت انسان را فساد می‌کند».

«أَفَةُ النَّجْحِ الْكَسَلُ؛ آفت و نابودکننده کامیابی و پیروزی (رسیدن به چیزی) سستی و بیکاری است».

«مَنْ يَعْمَلْ يَزِدْهُ قُوَّةً، مَنْ يَقْصُرْ فِي الْعَمَلِ يَزِدْهُ فَتْرَةً؛ هر کس کار کند، نیرویش افزون تر می شود و هر که در کار کردن کوتاهی نماید، سستی او افزایش می یابد».

«مع الفراغ تكون الصبوة؛ مشکلات و فسادهای بچه گانه همراه با بیکاری است».

راهکارهای نشر و توسعه اقتصاد مقاومتی در منویات مقام معظم رهبری (مدظله العالی)

- توانمندسازی بخش خصوصی به ویژه تأمین منابع مالی و ضوابط و قوانین مناسب
- مبارزه با فساد اقتصادی
- حمایت از تولید ملی
- حمایت از کسب و کارهای کوچک و متوسط
- مدیریت منابع ارزی
- مدیریت مصرف و پرهیز از اسراف و زیاده روی
- فرهنگ سازی اقتصاد مقاومتی به ویژه از طریق رسانه ها
- اهمیت دادن به مصرف تولیدات داخلی
- اقتصاد دانش بنیان

روش تحقیق

از آنجاکه این موضوع، بیشتر بر جنبه کیفی و دینی اقتصاد مقاومتی تکیه دارد، لذا، در روند اقتصاد مقاومتی از مطالعه اسناد و مدارک با روش تحلیلی - توصیفی در فضای کتابخانه استفاده شده است. نویسنده، اطلاعات مورد نیاز را از منابع مربوط به اقتصاد مقاومتی، تفاسیر قرآن کریم، نهج البلاغه، روایات معصومین (ع) و مقام معظم رهبری (مدظله العالی) که برگرفته از مضامین آیات و روایات است، جمع آوری نموده که به تجزیه و تحلیل و استنتاج مطالب پرداخته است.

نتیجه گیری

نتایج پژوهش نشان داد که اقتصاد مقاومتی دارای پایه های بسیار قوی در کلام امام علی (ع) است و امام همواره به اقتصاد و عامل مؤثر بر آن به صورت مستقیم و غیر مستقیم توجه مخصوص داشته است. از جمله مبانی اصلی که امام علی (ع) برای اقتصاد مدنظر داشته است، عبارت است از: اتکا به توانایی های فردی و جمعی افراد جامعه، داشتن زهد و تقوا در فعالیت های اقتصادی، پرداخت زکات و کمک به اقشار پایین جامعه است. توجه به این مبانی باعث می گردد که جامعه اقتصادی از نظر اقتصادی پویا و کارآمد باشد، فاصله بین طبقه پایین و بالای جامعه کم گردد و مردم علاوه بر بعد مادی زندگی و اقتصاد همواره به یاد خدا باشند و هم از جهت مادی و معنوی تأمین گردد. در اقتصادی که امام علی (ع) مدنظر دارد که باید مدنظر همه مسئولان اقتصادی جامعه اسلامی باشد این است که افراد جامعه همه برای کسب معیشت و تلاش برای شکوفایی جامعه اقتصادی سهم داشته باشند این دیدگاه باعث می گردد که جامعه اسلامی جامعه پویایی باشد که برای حل

نیازهای اقتصادی خویش به خودشان متکی باشند و در شرایط سخت بتوانند کنار بیایند. در اقتصادی که مدنظر قرآن است، تلاش بر این است که با استفاده از سلاح پویایی اقتصاد، حاکمیت سیاسی دولت اسلامی در روابط با بیگانگان حفظ شود، زیرا در روابط خارجی بین دولت‌ها، مناسبات اقتصادی و سیاسی بسیار به هم پیوسته و درهم تنیده‌اند، هم‌اکنون وابستگی سیاسی‌ای که در بسیاری از کشورهای به‌ظاهر مسلمان مشاهده می‌شود، نتیجه‌ی مستقیم وابستگی اقتصادی آن‌ها به ابرقدرت‌ها است. از این‌رو برای حفظ اعتبار و حیثیت اسلامی، دولت‌های اسلامی موظف هستند از هرگونه عملی که راه نفوذ کفار را برای تسلط بر مسلمین می‌گشاید، خودداری کنند و پیشاپیش راه‌های نفوذی آنان را باتدبیر و سیاست ببندند و از آنجا که بزرگ‌ترین راه نفوذ آنان، تأمین نیازمندی‌های اقتصادی است، از این‌رو اعمال سیاست اقتصادی خودکفا و همیاری عموم اقشار در قطع وابستگی و بستن راه‌های نفوذی آنان، از مهم‌ترین مسؤولیت‌های ملت اسلامی است. در نظام تولید در منظر قرآن کریم، پاکی و طهارت هم در سرمایه و هم در سایر عوامل تولید و هم در محصول و خدمات تولیدشده باید به نحوه احسن وجود داشته باشد. مالی که وارد چرخه‌ی تولید می‌شود باید از بهترین و پاک‌ترین اموال باشد.

نتایج و نعمات اصلی اقتصاد مقاومتی برگرفته از منویات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)

- کنترل تورم
- مبارزه با فساد اقتصادی
- اعتماد به بخش خصوصی و توانمندسازی بخش خصوصی
- ثبات سیاست‌ها
- کاهش وابستگی به نفت
- مدیریت مصرف و پرهیز از اسراف و زیاده‌روی
- تکیه بر اقتصاد دانش‌بنیان
- ارزش‌گذاری سرمایه انسانی و اجتماعی
- ممنوعیت واردات کالاهای لوکس و غیرضروری
- اصلاح و بازسازی ساختار تولید ملی بالا بردن قدرت رقابت و افزایش بهره‌وری عوامل تولید با کاهش هزینه‌ها و بهبود کیفیت تولید
- اتخاذ انواع تدابیر تشویقی و تنبیهی
- بهینه‌سازی تعامل عوامل تولید
- هدایت و تقویت تحقیق و توسعه و نوآوری‌ها و زیربنای آن‌ها و بهره‌گیری از آن‌ها، باهدف ارتقاء کیفی و افزایش کمی تولید ملی
- بالا بردن درجه ساخت داخل تا محصول نهایی

- حمایت از تجاری‌سازی فناوری محصول و بهره‌گیری از جذب و انتقال دانش فنی و فناوری‌های روز و ایجاد نظام ملی نوآوری
- گسترش اقتصاد دانش‌بنیان با تأکید بر توسعه مؤلفه‌های اصلی آن، از جمله: زیرساخت‌های ارتباطی، زمینه‌های تسهیل تبدیل دستاوردهای پژوهش به فناوری و گسترش کاربرد آن، حمایت قانونی از حقوق اشخاص حقیقی و حقوقی و مرتبط کردن بخش‌های علمی و پژوهشی با بخش‌های تولیدی کشور
- حمایت از تولید محصولات با ماهیت راهبردی مورد نیاز مصارف عمومی یا بخش تولید کشور
- تکمیل زنجیره تولید از مواد خام تا محصولات نهایی با رعایت اصل رقابت‌پذیری و فاصله گرفتن از خام فروشی در بازه زمانی معین
- مدیریت منابع ارزی با تأکید بر تأمین نیازهای تولید ملی و کارآفرینی و ثبات ارزش پول ملی
- بهبود فضای کسب‌وکار باهدف افزایش تولید ملی و اصلاح زمینه‌های فرهنگی، قانونی، اجرایی و اداری
- رفع تبعیض بین بخش دولتی و بخش‌های خصوصی و تعاونی
- ساماندهی و حمایت از بنگاه‌های کوچک و متوسط در جهت کارآمد سازی آنها
- تنظیم نقش نهادهای عمومی غیردولتی اقتصادی در جهت تولید ملی
- شفاف‌سازی و به هنگام سازی آمار و اطلاعات و تسهیل دسترسی به آن و اطلاع‌رسانی در مورد ابعاد و فرصت‌های سرمایه‌گذاران و سرمایه‌گذاری در رشته‌های مختلف و مقابله جدی با استفاده از هرگونه دسترسی اطلاعاتی ویژه
- توانمندسازی و ارتقاء بهره‌وری نیروی کار با افزایش انگیزه، مهارت و خلاقیت و ایجاد تناسب بین مراکز آموزشی و پژوهشی با نیازهای بازار کار
- بسترسازی و ساماندهی اشتغال و حرکت نیروی کار ایرانی در سطح ملی، منطقه‌ای و جهانی
- ارتقاء سرمایه‌های انسانی، طبیعی، اجتماعی و فیزیکی با تأکید بر توسعه نهادهای مردمی برای رشد تولید ملی
- توسعه فرهنگ حمایت از سرمایه، کار، کالاها و خدمات ایرانی و استفاده از نظرات متخصصان و صاحب‌نظران در تصمیمات اقتصادی
- جلوگیری از اتلاف و راکد ماندن سرمایه‌های فیزیکی و انسانی ایرانی با تأکید بر ایجاد و توسعه خدمات فنی و مشاوره‌ای فرا بنگاهی و ارتقاء بازده اقتصادی این سرمایه‌ها در بخش‌های مختلف اقتصادی
- گسترش تنوع ابزارهای سرمایه‌گذاری در بازار سرمایه و تکمیل ساختارهای آن و اعمال سیاست‌های تشویقی برای حضور عموم مردم و سرمایه‌گذاران داخلی و بین‌المللی به‌ویژه منطقه‌ای در بازار سرمایه
- حمایت از محققان و سرمایه‌گذاران و تشویق ورود سرمایه‌های ایرانی به حوزه‌های سرمایه‌گذاری خطرپذیر متضمن تحقیق و توسعه با تأسیس صندوق‌های شراکت یا ضمانت برای سرمایه‌گذاری در این حوزه

- کارآمد سازی مدیریت منابع موجود در صندوق توسعه ملی در جهت بهینه‌سازی و هم‌افزایی ظرفیت‌های تولیدی و ارتقاء کیفی کار و سرمایه ایرانی
- کارآمد کردن نظام توزیع کالاها و خدمات با استفاده از سازوکار شفاف‌سازی و اطلاع‌رسانی و کاهش واسطه‌های غیرضروری و ناکارآمد
- گسترش منابع مالی و کارآمد سازی مدیریت آن در جهت افزایش ظرفیت تولید ملی و کاهش هزینه‌های تأمین مالی موردنیاز به‌ویژه با ساماندهی، گسترش و حمایت از نهادهای مالی توسعه‌ای و بیمه‌ای
- جلوگیری از ایجاد انحصار در چرخه تولید و تجارت تا مصرف [ابلاغ مقام معظم رهبری به قوای سه‌گانه در تبیین سیاست‌های کلی تولید، حمایت از کار و سرمایه ایرانی، ۹۱/۱۱/۲۴]
- اگرچه در کشور کارهای اساسی و ضروری باید انجام شود اما صاحب‌نظران معتقدند یکی از مسائل دارای فوریت و اهمیت بیشتر در این برهه از زمان، مسائل اقتصادی و حرکت جهاد گونه در این عرصه است زیرا اگر نظام اسلامی توانایی خود را در حل مشکلات اقتصادی به دنیا و همه ملت‌ها نشان دهد، این موضوع در پیشرفت کشور و عزت ملت ایران تأثیر بسیار زیادی خواهد داشت. "[بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در میان مردم مشهد، ۹۰/۱/۱]

منابع و مأخذ

۱. حمیدی سولا، حسن (۱۳۹۵)، اقتصاد مقاومتی، اقدام و عمل، بنیاد علوم و معارف اسلامی تدبیر.
۲. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۱)؛ ابلاغ مقام معظم رهبری به قوای سه‌گانه در تبیین سیاست‌های کلی تولید، حمایت از کار و سرمایه ایرانی در تاریخ ۹۱/۱۱/۲۴.
۳. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۱)؛ بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با کارگزاران نظام در تاریخ ۹۱/۵/۳.
۴. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۱)؛ بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس‌جمهوری و اعضای هیئت دولت شهریور ۱۳۹۱.
۵. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰)؛ بیانات مقام معظم رهبری در میان مردم مشهد ۹۰/۱/۱.
۶. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۱)؛ بیانات در دیدار کارگزاران در شهریور ۱۳۹۱.
۷. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۱)؛ بیانات مقام معظم رهبری در دیدار دانشجویان مرداد ۱۳۹۱.
۸. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۱)؛ بیانات مقام معظم رهبری دیدار با هیات دولت در تاریخ ۹۱/۶/۲.
۹. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۹)؛ بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از کارآفرینان سراسر کشور در تاریخ ۸۹/۶/۱۶.
۱۰. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۱)؛ بیانات مقام معظم رهبری در تاریخ ۹۱/۵/۲۶.
۱۱. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰)؛ بیانات مقام معظم رهبری در جمع زوار امام هشتم در تاریخ ۹۰/۱/۱.
۱۲. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۱)؛ بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از پژوهشگران و مسئولان شرکت‌های دانش‌بنیان درمی‌داد ۱۳۹۱.
۱۳. صمیمی، شعیب؛ سلیم امراء، محمد؛ صمیمی، عبدالسلام؛ نصرتی، حمزه؛ نصرتی ناکوک، محمد طیب (۱۳۹۵)، «بررسی پایه‌های اقتصاد مقاومتی از دیدگاه امام علی (ع) در نهج‌البلاغه»، دومین اجلاس بین‌المللی مدیریت، حسابداری و اقتصاد.
۱۴. عباسی مقدم، مصطفی (۱۳۸۶)، «اسوه‌های قرآن کریمی و شیوه‌های تبلیغی آنان»، دفتر تبلیغات اسلامی.
۱۵. علاء‌الدین، سید محمدرضا (۱۳۹۷)، فصلنامه قرآنی کوثر، شماره ۳۸.
۱۶. قرائتی، محسن (۱۳۸۳ ش)، «تفسیر نور»، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ یازدهم.

۱۷. فرهنگ کار؛ آموزه‌های اسلامی و پیشرفت‌های اقتصادی، مجله پگاه حوزه سوم دی‌ماه ۱۳۹۰ شماره ۳۱۷.
۱۸. کرم لو، علی (۱۳۹۳)، مبانی قرآنی اقتصاد مقاومتی، روزنامه کیهان.
۱۹. مجلسی، محمدتقی؛ (۱۱۱۱) ق، «بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار»، تهران: انتشارات الاسلامیه، مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۶۱، ص ۱۱۹.
۲۰. مجلسی، ۱۳۶۳، ج ۱۴، ص ۳۸۲.
۲۱. مکارم شیرازی، ناصر، جمعی از فضلا؛ (۱۳۸۶) ش، «برگزیده تفسیر نمونه»، تنظیم احمدعلی بابایی، تهران: دارالکتب اسلامیه.
۲۲. مرادی دولت‌آبادی، حسین (۱۳۹۳)، اصول حاکم بر سیره اقتصادی امام حسین (ع)، ایکننا خبرگزاری بین‌المللی قرآن.
۲۳. میزان الحکمه. ج ۸. ص ۲۸۳ ° ۲۸۲.
۲۴. محمدی، اصغر (۱۳۸۶)، مجله صحیفه مبین، شماره ۲۵.
۲۵. یخکشی، علی (۱۳۸۲)، «مدیریت سازمان جنگل‌ها و مراتع و حفاظت محیط‌زیست ایران در مقایسه با سیستم مدیریتی پاره‌ای از کشورهای اروپائی، بابلسر»، دانشگاه مازندران، ص ۸_۳۲.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی